

KS. SZYMON LEWANDOWSKI*

TORUŃ

OD LASKI PASTERSKIEJ DO PASTORAŁU

DOI: <http://dx.doi.org/10.12775/TiCz.2015.023>

Pastorał jest insygnium biskupim, potrzebuje on głębokiego studium, aby lepiej pojąć zadanie biskupa w Kościele, na którego czele stoi. Im lepiej rozumiemy znaki, tym głębiej wchodzimy w rzeczywistość, którą oznaczają. Pastorał pochodzi z tradycji monastycznej (zakonnej) i przypominał pierwotnie wielkich ojców Starego Testamentu (Mojżesz, Eliasz)¹.

Pastorał jest długą laską, zakończoną okrągłym zwieńczeniem, często z jakimś symbolem wiary². Pastorały przyjmowały różne kształty w zależności od stylu panującego w danej epoce, niekiedy odpowiednio do stylu katedry biskupiej³. Pastorał ma swoją prehistorię⁴. Najczęściej

* Ks. Szymon Lewandowski, mgr lic. teologii, absolwent Wyższego Seminarium Duchownego we Włocławku oraz Podyplomowego Studium Teologii w Uniwersytecie Mikołaja Kopernika w Toruniu, doktorant Wydziału Teologii w Uniwersytecie Mikołaja Kopernika w Toruniu.

¹ R. Berger, *Mały słownik liturgiczny*, Poznań 1990, s. 116.

² T. Sinka, *Symbole liturgiczne*, Kraków 1991, s. 22–23; „Pastorał”, w: B. Nadolski, *Leksykon symboli liturgicznych*, Kraków 2010, s. 220; „Pastorał”, w: B. Nadolski, *Leksykon liturgii*, Poznań 2006, s. 1154.

³ „Pastorał”, w: B. Nadolski, *Leksykon liturgii*, s. 1155.

⁴ T. Sinka, *Symbole liturgiczne*, s. 22.

nawiązuje on do symboliki laski pasterskiej (stąd jego nazwa)⁵. Niektórzy twierdzą, że w początkach chrześcijaństwa pastorał był tylko zwykłą laską do podpierania się w czasie wędrówki⁶. Wtedy gdy zaczęto wykonywać go z drogiego materiału i w ozdobnej formie, stał się znakiem dostojności biskupiego, zdaje się jednak, że słuszniejsze będzie zdanie tych, którzy już w samych początkach Kościoła dostrzegają liturgiczne użycie pastorału. Przemawiają za tym już Stary i Nowy Testament⁷.

LASKA PASTERSKA W STARYM TESTAMENCIE

W odczytywaniu symboliki pastorału trzeba również sięgnąć do znaczenia laski w Starym Testamencie. Laska wiąże się z drzewem życia. Jest symbolem płodności, ale służy też do odpędzania złych mocy⁸. Jest oznaką godności i mocy, u sędziów symbolem sprawiedliwości i władzy nad życiem i śmiercią⁹. Laska była symbolem mocy, która działa przy poruszeniu, np. różne cuda dokonane przez Mojżesza¹⁰. Laska Mojżesza była symbolem jego urzędu i znakiem mocy Bożej wspierającej jego działania¹¹. Wymagana była od uczestników żydowskiej Wieczery Paschalnej dla upamiętnienia spożywania w pośpiechu posiłku przed wyjściem z Egiptu (Wj 12,11)¹². Mojżesz nakazał Izraelitom przed spożyciem Paschy przepasać sobie biodra, włożyć sandały na nogi, a do ręki wziąć laskę¹³.

⁵ A.-J. Znak, *Fundamentalne rzeczywistości liturgii*, Oleśnica 1992, s. 215.

⁶ „Pastorał”, w: *Encyklopedia katolicka*, t. XV, Towarzystwo Naukowe KUL, red. E. Gigilewicz, Lublin 2011, kol. 9.

⁷ A. Nowowiejski, *Wykład Liturgii Kościoła Katolickiego*, t. II, cz. 1, Warszawa 1902, s. 413.

⁸ „Laska”, w: M. Lurker, *Słownik obrazów i symboli biblijnych*, Poznań 1989, s. 109.

⁹ „Pastorał”, w: B. Nadolski, *Leksykon liturgii*, s. 1156; „Laska”, w: M. Lurker, dz. cyt., s. 110.

¹⁰ „Laska”, w: W. Hoffsümmer, *Leksykon dawnych i nowych symboli*, Kielce 2001, s. 49.

¹¹ „Laska”, w: *Encyklopedia biblijna*, red. P. Achtemeier, Warszawa 1999, s. 664.

¹² „Pastorał”, w: B. Nadolski, *Leksykon symboli liturgicznych*, s. 219.

¹³ „Laska”, w: M. Lurker, dz. cyt., s. 110; „Laska”, w: W. Hoffsümmer, dz. cyt., s. 49.

W nawiązaniu do polecenia Mojżesza (Wj 12,11) laska stała się symbolem wędrowania i nadziei spełnienia się planów Bożych: „Weź laskę, bo nią masz dokonać znaków” (Wj 4,17). Tymi znakami są: przejście przez Morze Czerwone, zamiana wody w krew, grad i pioruny (Wj 7,17–21; 9,22–25)¹⁴. Za pomocą laski Mojżesz zesłał plagi na Egipt (Wj 7,8–22)¹⁵. Mojżesz, wracając ze swoją żoną i dzieckiem do Egiptu, „miał laskę Bożą w swoich rękach” (Wj 4,20)¹⁶. Laska towarzyszyła Izraelitom w czasie wędrówki do Ziemi Obiecanej¹⁷. Nią też zostały rozdzielone wody morza oraz po uderzeniu nią woda wypłynęła ze skały (Wj 14,16–31; 17,5n)¹⁸. Laska może też zmienić się w coś żywego, jak np. w węża u Mojżesza i Aarona (Wj 7,12)¹⁹. Jej prototypu można szukać już w starożytności²⁰. Na starożytnym Wschodzie laska była symbolem władzy, służyła równocześnie do podpierania się, nosili ją pasterze²¹. Pasterz za pomocą swej laski utrzymuje porządek w stadzie, w razie potrzeby także go broni²². Za jej pomocą prowadzi swoje stado, opiekuje się nim²³. Za pomocą kija pasterz wyznaczał swoim owcom kierunek, karmił niepokorne oraz bronił stada przed drapieżnikami²⁴. Kij służył pasterzowi do podpierania się, a zarazem jako poszerzenie jego przestrzeni działania²⁵. Dlatego laskę uważano za symbol władzy (Wj 4,17; Lb 17,17; Ps 22,4; Ps 44,7)²⁶. W prorocztwie Balaama laska królewska symbolizowała tego, który wyjdzie z narodu

¹⁴ „Pastorał”, w: B. Nadolski, *Leksykon liturgii*, s. 1156.

¹⁵ „Pastorał”, w: *Encyklopedia katolicka*, t. XV, kol. 9.

¹⁶ „Laska”, w: M. Lurker, dz. cyt., s. 110; „Pastorał”, w: *Encyklopedia katolicka*, t. XV, kol. 9.

¹⁷ „Pastorał”, w: B. Nadolski, *Leksykon liturgii*, s. 1156; „Laska”, w: M. Lurker, dz. cyt., s. 110.

¹⁸ „Laska”, w: M. Lurker, dz. cyt., s. 110; „Laska”, w: W. Hoffsümmer, dz. cyt., s. 49; „Pastorał”, w: *Encyklopedia katolicka*, t. XV, kol. 9; „Laska”, w: *Encyklopedia biblijna*, s. 664.

¹⁹ „Laska”, w: W. Hoffsümmer, dz. cyt., s. 49.

²⁰ T. Sinka, *Symbole liturgiczne*, s. 22.

²¹ „Pastorał”, w: B. Nadolski, *Leksykon liturgii*, s. 1154; „Pasterz”, w: W. Hoffsümmer, dz. cyt., s. 71.

²² A-J. Znak, dz. cyt., s. 215; „Pasterz”, w: W. Hoffsümmer, dz. cyt., s. 71.

²³ „Laska”, w: *Encyklopedia biblijna*, s. 664.

²⁴ „Pastorał”, w: *Encyklopedia katolicka*, t. XV, kol. 9.

²⁵ R. Berger, dz. cyt., s. 116; T. Sinka, *Symbole liturgiczne*, s. 22.

²⁶ T. Sinka, *Symbole liturgiczne*, s. 22.

izraelskiego i zniszczy jego wrogów (Lb 24,17)²⁷. Księga Rodzaju (Rdz 49,10) podaje, iż laska jest symbolem panowania i jako taka należy do insygniów władcy²⁸. Pismo Święte mówi również o lasce Aarona (Wj 16,17), a także Lewitów²⁹. Laska Aarona miała szczególną moc (Lb 17,16–28)³⁰. Z woli Bożej moc płynąca z odżywczych soków drzewa została przekazana lasce Aarona, która się zazieleniła, zakwitła i wydała owoce migdałowe (Lb 17,16–28)³¹. Stała się też ona symbolem całego rodu kapłańskiego³². Księga Psalmów mówi o królu Mesjaszu: „berło sprawiedliwe jest berłem Twojego Królestwa” (Ps 45,7). Natomiast autor Listu do Hebrajczyków tekst ten odnosi do Chrystusa (Hbr 1,8). Św. Jan słowa Psalmu, że król Mesjasz prowadzić będzie narody „berłem żelaznym” (Ps 2,9), odnosi do Chrystusa (Ap 12,5)³³. Jest też mowa o „lasce żelaznej”, tj. lasce sądu Bożego, na mocy którego zostaną starci w pył wszyscy bezbożni (Ps 2,9)³⁴. Księga Psalmów mówi o „lasce królestwa Bożego”, która jest równocześnie „laską sprawiedliwości” (Ps 45,7)³⁵. Pismo Święte Boga utożsamia z pasterzem (Ps 23,4; 95,7): „Twoja laska i kij pasterski”. Prorok Micheasz prosi, by Pan pasł lud swój, trzodę swego dziedzictwa (Mi 7,14). Z kolei prorok Zachariasz w alegorii o dwóch pasterzach mówi o dwóch laskach: „łaskawości” i „zjednoczenia” (Za 11,4–17)³⁶. W Starym Testamencie kij pasterski był również oznaką mocy Bożej posiadanej przez proroków (2 Krl 4,29)³⁷.

²⁷ „Pastorał”, w: B. Nadolski, *Leksykon liturgii*, s. 1156.

²⁸ „Laska”, w: M. Lurker, dz. cyt., s. 110.

²⁹ „Pastorał”, w: B. Nadolski, *Leksykon symboli liturgicznych*, s. 219.

³⁰ „Pastorał”, w: B. Nadolski, *Leksykon liturgii*, s. 1156.

³¹ „Laska”, w: M. Lurker, dz. cyt., s. 110; „Laska”, w: W. Hoffsümmer, dz. cyt., s. 49; „Laska”, w: *Encyklopedia biblijna*, s. 664.

³² „Pastorał”, w: *Encyklopedia katolicka*, t. XV, kol. 9.

³³ „Pastorał”, w: B. Nadolski, *Leksykon symboli liturgicznych*, s. 219.

³⁴ „Laska”, w: M. Lurker, dz. cyt., s. 110.

³⁵ *Pastorał*, w: B. Nadolski, *Leksykon liturgii*, s. 1156.

³⁶ „Pastorał”, w: B. Nadolski, *Leksykon symboli liturgicznych*, s. 219.

³⁷ „Pastorał”, w: *Encyklopedia katolicka*, t. XV, kol. 9.

LASKA PASTERSKA W NOWYM TESTAMENCIE

W Nowym Testamencie Chrystus ukazywany jest jako Dobry Pasterz z łaską w ręku (Ps 23,4)³⁸. Katakumby wiele nam przedstawiają kijów pasterskich w rękach Dobrego Pasterza, są to najstarsze obrazy pastorałów³⁹. Łaska zwiastuna była dłuższa, używali jej archaniołowie Gabriel i Rafał⁴⁰. W sztuce bizantyjskiej z łaską przedstawiani są wszyscy aniołowie⁴¹. W sztuce starochrześcijańskiej Chrystus jest też przedstawiany jako taumaturg, który posługuje się swoją cudowną łaską, wskrzesza z martwych Łazarza⁴². Kiedy Jezus rozsyłał swoich uczniów, powiedział im, „żeby niczego nie brali na drogę prócz jednej łaski” (Mk 6,8), będącej symbolem wędrowania w wierze i dla wiary⁴³. Apostołowie, odbywając swoje podróże, używali łaski, o czym wspomina cytowany powyżej fragment⁴⁴. Na lasce opierają się pielgrzymujący do Santiago de Compostela⁴⁵. Chrystus zaprasza uczniów, by nie brali na drogę łaski (Mt 10,9–10)⁴⁶. Św. Jan ukazuje Kościół pod łaską jedyne go Pasterza (J 10)⁴⁷. Bardzo często urząd biskupa porównuje się z pracą pasterza owiec (1P 5,2,5)⁴⁸. W Liście do Hebrajczyków (Hbr 1,8) tak powiedziano o Synu Bożym: „Berło sprawiedliwości jest berłem królestwa Twego”. Św. Jan mówi o Synu, narodzonym z Niewiasty odzianej w słońce, który wszystkie narody będzie paść różgą żelazną (Ap 12,5; 19,15). I tak oto łaska staje się berłem

³⁸ „Łaska”, w: M. Lurker, dz. cyt., s. 110.

³⁹ A. Nowowiejski, dz. cyt., s. 413.

⁴⁰ „Łaska”, w: W. Hoffsümmer, dz. cyt., s. 49; „Pastorał”, w: B. Nadolski, *Leksykon liturgii*, s. 1154.

⁴¹ „Pastorał”, w: B. Nadolski, *Leksykon liturgii*, s. 1154.

⁴² „Łaska”, w: M. Lurker, dz. cyt., s. 110.

⁴³ „Pastorał”, w: *Encyklopedia katolicka*, t. XV, kol. 9; „Łaska”, w: M. Lurker, dz. cyt., s. 110; „Łaska”, w: W. Hoffsümmer, dz. cyt., s. 49; „Pastorał”, w: B. Nadolski, *Leksykon liturgii*, s. 1156.

⁴⁴ A. Nowowiejski, dz. cyt., s. 413.

⁴⁵ „Łaska”, w: W. Hoffsümmer, dz. cyt., s. 49.

⁴⁶ „Pastorał”, w: B. Nadolski, *Leksykon symboli liturgicznych*, s. 219.

⁴⁷ C. Lesquivit, X. Leon-Dufour, „Pasterz i trzoda”, w: red. X. Leon-Dufour, *Słownik teologii biblijnej*, Poznań 1994, s. 654.

⁴⁸ A. Nowowiejski, dz. cyt., s. 413.

Władcy całego świata⁴⁹. Być może, że pierwowzorem pastorału jest także laska podróżna apostołów. Laski były stałymi towarzyszami apostołów, do ich używania zmuszał sam podeszły wiek i trudy podróżowania. Były świadkami licznych niebezpieczeństw i trudów. Za życia swoich właścicieli przywoływały wiele wspomnień, a po ich śmierci stawały się świętą relikwią⁵⁰.

PASTORAŁ JAKO INSYGNIUM BISKUPIE

Laska pasterska przekształciła się w pastorał biskupi⁵¹. Z czasem zaczęto rozróżniać zwykłą laskę podróżną od laski liturgicznej, czyli pastorału, dowodem czego są dwie laski przechowywane u św. Dionizego pod Paryżem. Obie miały należeć do tego świętego biskupa. Jedna była pastorałem liturgicznym, zaokrąglonym w górze, z drzewa pokrytego złotem, emalią, perłami i drogocennymi kamieniami. Druga była zwykłą laską podróżną, dłuższą niż tamta, także z drewna, lecz okryta tylko złotem z krzyżykiem w górze. Świadectw o odróżnieniu lasek od pastorałów od IV w. jest coraz więcej. W skarbcu św. Serwacego († 384) w Maastricht można znaleźć laskę i pastorał tego świętego⁵².

Po raz pierwszy jest o nim mowa, jako o insygnium biskupa, w V w. (żywot Cezarego z Arles)⁵³. Pastorał stał się oznaką liturgiczną w *Pontyfikale* Duranda z Mende⁵⁴. W liturgii celtyckiej używano określenia *baculus* lub *cambutta*. Pastorał używany był początkowo poza liturgią, z wyjątkiem dedykacji kościoła, podczas której biskup kreślił nim krzyż na portalu i litery A i Ω na posadzce pokrytej popiołem⁵⁵.

⁴⁹ „Laska”, w: M. Lurker, dz. cyt., s. 110.

⁵⁰ A. Nowowiejski, dz. cyt., s. 413–214.

⁵¹ „Laska”, w: M. Lurker, dz. cyt., s. 110.

⁵² A. Nowowiejski, dz. cyt., s. 414.

⁵³ A.-J. Znak, dz. cyt., s. 208.

⁵⁴ „Pastorał”, w: B. Nadolski, *Leksykon liturgii*, s. 1155.

⁵⁵ Tamże.

Od pastorału biskupa wcześniejszą była łaska opata⁵⁶. Stąd opat, któremu rodzina klasztorna powierzyła troskę pasterską, otrzymuje przy benedykcji pastorał opacki⁵⁷. Pierwszym opatem, który jej używał, był św. Kolumban († 615)⁵⁸.

W urzędniczym państwie bizantyjskim pastorał był wyrazem zwierzchniej władzy⁵⁹. Poza klasztorami używali jej biskupi, królowie i książęta, jako znaku władzy⁶⁰. Od VII w. przejęli to insygnium także biskupi obszaru hiszpańsko-galijskiego, początkowo w sferze pozakościelnej⁶¹. Biskup otrzymywał pastorał od króla lub księcia⁶². Stąd udzielana przez cesarza inwestytura następowała zwykle przy użyciu pastorału⁶³. Papież Celestyn I nazywa pastorał *regimen pastorale*⁶⁴. Pastorał traktuje się jako oznakę władzy i troskliwości pasterskiej biskupa. Dowodzi tego wspomniany powyżej papież Celestyn I⁶⁵. Wyrażenie *regimen pastorale* znajduje się także w kan. 8 synodu w Toledo (633 r.) i w *Liber ordinum* z okazji błogosławienia opata⁶⁶. Od wieku IX zaczął być powszechnie stosowany jako znak władzy biskupiej⁶⁷. Z kan. 28 synodu w Toledo wynika, że biskup otrzymywał od drugiego biskupa nie tylko pierścień i stułę, ale także pastorał⁶⁸. Również kanon 27 Synodu w Toledo potwierdza używanie pastorału⁶⁹. Synod w Troyes (867) donosi, że biskup otrzymuje

⁵⁶ T. Sinka, *Symbole liturgiczne*, s. 22; A.-J. Znak, dz. cyt., s. 208; „Pastorał”, w: *Encyklopedia Kościoła*, t. II, Warszawa 2004, s. 444; T. Sinka, *Zarys liturgiki*, Kraków 1997, s. 104.

⁵⁷ R. Berger, dz. cyt., s. 116; A. Nowowiejski, dz. cyt., s. 427.

⁵⁸ T. Sinka, *Symbole liturgiczne*, s. 22; „Pastorał”, w: B. Nadolski, *Leksykon liturgii*, s. 1155; T. Sinka, *Zarys liturgiki*, s. 104; *Pastorał*, w: *Encyklopedia katolicka*, t. XV, kol. 9.

⁵⁹ R. Berger, dz. cyt., s. 116.

⁶⁰ T. Sinka, *Symbole liturgiczne*, s. 22; tenże, *Zarys liturgiki*, s. 104.

⁶¹ R. Berger, dz. cyt., s. 116.

⁶² „Pastorał”, w: B. Nadolski, *Leksykon liturgii*, s. 1155.

⁶³ R. Berger, dz. cyt., s. 116.

⁶⁴ „Pastorał”, w: B. Nadolski, *Leksykon liturgii*, s. 1154.

⁶⁵ A. Nowowiejski, dz. cyt., s. 423.

⁶⁶ „Pastorał”, w: B. Nadolski, *Leksykon liturgii*, s. 1154–1155.

⁶⁷ A.-J. Znak, dz. cyt., s. 208.

⁶⁸ M. Righetti, *Manuale di storia liturgica*, vol. I, Milano 1950, s. 536; „Pastorał”, w: B. Nadolski, *Leksykon liturgii*, s. 1155.

⁶⁹ A. Nowowiejski, dz. cyt., s. 414.

pastorał z rąk arcybiskupa⁷⁰. Podawanie pastorału było zwyczajem germańskim i przeszło przez pontyfikał rzymsko-germański X w. do liturgii rzymskiej⁷¹. Dopiero z czasem pastorał biskupi został wprowadzony do liturgii⁷². W liturgii użytek pastorału datuje się od XI w., kiedy zaliczono go do biskupich insygniów⁷³. W życiorysie św. Galla (VII w.) zachował się szczegół mówiący o tym, że Kolumban, będąc na łożu śmierci, przez diakona wysłał pastorał, zwany tam popularnie *cambutta*, do drogiego mu ucznia, którego surowo traktował, na znak pojednania⁷⁴. Pastorał noszą zazwyczaj również ksienie⁷⁵. W XII wieku ksienie używały pastorałów; potwierdzają to liczne pieczęcie oraz formularze w pontyfikałach, gdy uroczyste wręczany był ksieni przez biskupa⁷⁶.

SYMBOLIKA PASTORAŁU

Przyjęcie się zwyczaju używania pastorału jest różnie interpretowane⁷⁷. W interpretacji teologicznej podkreśla się, że pastorał jest symbolem wiary przekazywanej przez biskupa, znakiem dóbr niebieskich rozdzielanych przez niego, a także odradzającej się mocy⁷⁸. Stosunkowo wcześniej Ojcowie Kościoła na Wschodzie używali laski jako symbolu władzy nauczania i prowadzenia wspólnot, za które czuli się odpowiedzialni. Na Zachodzie ta symbolika rozpowszechniła się w XI w.⁷⁹ Grzegorz Wielki Papież († 604) nawiązuje do laski Aarona, zachęca, by biskupi łączyli w praktyce surowość z łagodnością: „różgą uderzamy, pastorałem podtrzy-

⁷⁰ „Pastorał”, w: B. Nadolski, *Leksykon symboli liturgicznych*, s. 219.

⁷¹ W. Schenk, *Liturgia sakramentów świętych*, cz. 2, Lublin 1964, s. 92–93.

⁷² R. Berger, dz. cyt., s. 116.

⁷³ T. Sinka, *Symbole liturgiczne*, s. 22; A.-J. Znak, dz. cyt., s. 208; T. Sinka, *Zarys liturgiki*, s. 104.

⁷⁴ „Pastorał”, w: B. Nadolski, *Leksykon liturgii*, s. 1155.

⁷⁵ R. Berger, dz. cyt., s. 116; „Pastorał”, w: *Encyklopedia Kościoła*, t. II, s. 444.

⁷⁶ A. Nowowiejski, dz. cyt., s. 428.

⁷⁷ „Pastorał”, w: B. Nadolski, *Leksykon symboli liturgicznych*, s. 220.

⁷⁸ „Pastorał”, w: *Encyklopedia katolicka*, t. XV, kol. 9.

⁷⁹ „Pastorał”, w: B. Nadolski, *Leksykon liturgii*, s. 1154.

mujemy⁸⁰. Izydor z Sewilli na początku VII w. pisał, że biskup otrzymuje pastorał w tym celu, by kierował (*regat*) ludem, korygował (*corrigit*) jego postępowanie i umacniał słabych w trudnościach (*infirmities infirmorum sustineat*)⁸¹. Na Zachodzie pastorał jest także symbolem czujności pasterskiej, troski o dobro duchowe osób powierzonych opiece. Izydor z Sewilli w pastorałe widzi także symbol władzy i obowiązków biskupa⁸². Papież Innocenty III wspomina, że pastorał oznacza duszpasterzowanie. Mówi o *baculum pastoralitatis* (łaska pasterzowania) w nawiązaniu do 1 Kor 4,21: „Cóż chcecie. Z różgą mam do was przybyć czy z miłością i łagodnością ducha?”. Pastorał oznacza także działanie prewencyjne, niepokojenie leniwych (*pungere pigros*), gromadzenie włóczęgów (*colligere vagos*), kierowanie słabymi (*regere debiles*). Innocenty III streszcza to działanie w słowach: *collige, sustenta, stimula, vaga, morbida, lenta*⁸³.

Obecnie pastorał ma zazwyczaj formę zakrzywioną u góry, lecz wcześniej miał często kształt litery T⁸⁴. Nawiązywało to do łaski ojca pustyni św. Antoniego, która miała kształt litery Tau⁸⁵. Kształt ten nawiązywał do łaski proroka Eliasza⁸⁶. Pastorał opacki charakteryzuje się skrzyżowaniem ku środkowi, który oznacza, iż władzę opata rozciąga się tylko na wewnętrzną sferę klasztoru⁸⁷. Opat zakręt pastorału obraca ku sobie; ma to oznaczać, że prawa opata nie sięgają poza obręb opactwa⁸⁸.

W okresie bazylikowym pastorały były niskie i proste, kończyły się gałką kulistą. W okresie romańskim wierzchołki pastorałów stają się zakrzywione. Od XI w. zakrzywiony kształt pastorału przyjął się na całym

⁸⁰ „Pastorał”, w: B. Nadolski, *Leksykon symboli liturgicznych*, s. 220.

⁸¹ „Pastorał”, w: B. Nadolski, *Leksykon liturgii*, s. 1156; „Pastorał”, w: B. Nadolski, *Leksykon symboli liturgicznych*, s. 220.

⁸² M. Righetti, dz. cyt., s. 536; „Pastorał”, w: B. Nadolski, *Leksykon symboli liturgicznych*, s. 220; „Pastorał”, w: B. Nadolski, *Leksykon liturgii*, s. 1155.

⁸³ „Pastorał”, w: B. Nadolski, *Leksykon liturgii*, s. 1156.

⁸⁴ M. Righetti, dz. cyt., s. 536; „Pastorał”, w: *Encyklopedia Kościoła*, t. II, s. 444; „Pastorał”, w: W. Hoffsümmer, dz. cyt., s. 71.

⁸⁵ „Łaska”, w: W. Hoffsümmer, dz. cyt., s. 49; „Łaska mnisza”, w: W. Hoffsümmer, dz. cyt., s. 49.

⁸⁶ „Pastorał”, w: *Encyklopedia katolicka*, t. XV, kol. 10.

⁸⁷ „Łaska”, w: W. Hoffsümmer, dz. cyt., s. 49; „Pastorał”, w: *Encyklopedia katolicka*, t. XV, kol. 10.

⁸⁸ A. Nowowiejski, dz. cyt., s. 427.

Zachodzie. Od XII w. krzywiznę pastorału kończono nieraz przez dodanie głowy węzowej, aby przypominała biskupom roztropność węża, albo też dlatego, że i wąż piekielny musi być posłuszny kościelnej władzy pasterza. Niektórzy tłumaczą taką symbolikę podobieństwem do laski Aarona, która zamieniona została w węża, jak laski magów, lecz wąż Aarona symbolizuje Chrystusa, węże magów są zaś symbolem diabła. Tym więc sposobem pastorał stał się symbolem tryumfu, jaki Zbawiciel odniósł nad diabłem w ofierze krzyżowej. Często motywem *curvatura* (zakrzywienia pastorału) był baranek walczący z wężem⁸⁹. Motywem zakrzywienia pastorału była też walka Michała Archanioła z diabłem⁹⁰.

W okresie gotyckim zamiast głowy węża *curvatura* pastorału kończyła się listkiem lub kwiatkiem⁹¹. Często przybierał formę kwitnącej gałęzi⁹², co czyniło z niego symbol kwitnącej laski Aarona⁹³, która była wyrazem szczególnego namaszczenia przez Boga (Lb 17,20)⁹⁴. Pastorał ozdobiony był często kwiecistymi motywami, do których dołączono motywy architektoniczne⁹⁵. Rozwój pastorału spowodował zaginięcie symboliki laski pasterskiej pozwalającej przyciągać wiernych. Zakręt pastorału wypełnia się ornamentami z królestwa zwierząt i roślin, a nawet posążkami świętych, iglicami, wnękami itp. Na zewnątrz zakręt tworzył wyrazisty, najeżony zębami grzebień. Pastorały gotyckie są artystycznie wykonane, zasługują na uznanie i podziw, lecz ich wartość symboliczna jest prawie żadna⁹⁶. Gdy chodzi o symbolikę pastorału, to jego zakrzywienie u góry (*curvatura*, krzywaśń) oznacza troskę pasterską biskupa, który ma odciągać wiernych od zła, jak pasterz owce, i naprowadzać do dobra⁹⁷. Troska pasterska biskupa ma przygarniać błądzących i grzeszących do

⁸⁹ A. Nowowiejski, dz. cyt., s. 417–419.

⁹⁰ M. Righetti, dz. cyt., s. 538.

⁹¹ A. Nowowiejski, dz. cyt., s. 420.

⁹² „Pastorał”, w: *Encyklopedia katolicka*, t. XV, kol. 10.

⁹³ A. Nowowiejski, dz. cyt., s. 420.

⁹⁴ „Pastorał”, w: *Encyklopedia katolicka*, t. XV, kol. 10.

⁹⁵ M. Righetti, dz. cyt., s. 538.

⁹⁶ A. Nowowiejski, dz. cyt., s. 420–421.

⁹⁷ T. Sinka, *Symbolie liturgiczne*, s. 22–23; „Pastorał”, w: B. Nadolski, *Leksykon symboli liturgicznych*, s. 220; „Pastorał”, w: B. Nadolski, *Leksykon liturgii*, s. 1154; T. Sinka, *Zarys liturgiki*, s. 104; A. Nowowiejski, dz. cyt., s. 423.

wspólnoty⁹⁸. Pastorał u góry jest zakręcony, aby nim owce zatrzymywać i zawracać⁹⁹. Honoriusz z Autu uważał, że „pastorał jest zakrzywiony, by powstrzymać nieposłusznych i odzyskać zagubionych”¹⁰⁰. Św. Ambroży o górnej części pastorału pisze, iż powinna być „krzywa, aby zbierać zabłąkanych”¹⁰¹. Jest ona symbolem miłosierdzia pociągającego grzeszników i litości w naprowadzaniu błędzących na prawdziwą drogę¹⁰². Środkowa część pastorału (*canna, fistula*, podpora) oznacza podporę i symbolizuje służbę ludowi oraz umacnianie jego wiary¹⁰³. Działalność pasterza powinna stanowić dla wiernych oparcie i podporę¹⁰⁴. Według św. Ambrożego środkowa część pastorału biskupiego powinna być „prosta i mocna, aby kierować słabymi”¹⁰⁵. W drzewcu pastorału upatrywano symbol czynności pasterskiej, objawiającej się w stanowczym działaniu, w kierowaniu i rządzeniu wiernymi, w popieraniu ich i obronie, drzewce oznacza moc rządzenia i podtrzymywania słabych¹⁰⁶. Dolna część pastorału, ostro zakończona, oznacza troskę pasterza w zachęcaniu, napominaniu, a nawet w karceniu¹⁰⁷. Św. Ambroży pisał o tym: „Pastorał biskupi musi być ostro zakończony od dołu, aby dodawać bodźca leniwym”¹⁰⁸. Symbolikę pastorału streszczano również w formie sentencji *curva trahit, recta regit, pars ultima pungit* (krzywaśń pociąga, drzewce wiedzie, koniec pobudza) oraz *collige vaga, sustenta morbida, stimula lenta* (skupiaj rozproszonych, podtrzymuj słabych, pomagaj leniwym)¹⁰⁹.

⁹⁸ „Pastorał”, w: *Encyklopedia katolicka*, t. XV, kol. 10.

⁹⁹ A. Nowowiejski, dz. cyt., s. 413.

¹⁰⁰ B. Nadolski, *Leksykon symboli liturgicznych*, s. 220.

¹⁰¹ „Laska”, w: W. Hoffsümmer, dz. cyt., s. 49

¹⁰² A. Nowowiejski, dz. cyt., s. 423.

¹⁰³ T. Sinka, *Symbole liturgiczne*, s. 22–23; „Pastorał”, w: B. Nadolski, *Leksykon symboli liturgicznych*, s. 220; „Pastorał”, w: B. Nadolski, *Leksykon liturgii*, s. 1154; T. Sinka, *Zarys liturgiki*, s. 104; „Pastorał”, w: *Encyklopedia katolicka*, t. XV, kol. 10.

¹⁰⁴ „Pastorał”, w: B. Nadolski, *Leksykon liturgii*, s. 1154.

¹⁰⁵ *Laska*, w: W. Hoffsümmer, dz. cyt., s. 49.

¹⁰⁶ A. Nowowiejski, dz. cyt., s. 423.

¹⁰⁷ T. Sinka, *Symbole liturgiczne*, s. 22–23; tenże, *Zarys liturgiki*, s. 104; „Pastorał”, w: *Encyklopedia katolicka*, t. XV, kol. 10; A. Nowowiejski, dz. cyt., s. 423.

¹⁰⁸ „Laska”, w: W. Hoffsümmer, dz. cyt., s. 49; A. Nowowiejski, dz. cyt., s. 423.

¹⁰⁹ „Pastorał”, w: *Encyklopedia katolicka*, t. XV, kol. 10.

W początkach sercem pastorałów było drewno, najczęściej cyprys, aby używający ich pamiętali o śmierci. Drewno na zewnątrz pokrywano złotymi i srebrnymi ozdobami. Później robiono pastorały z kości słoniowej, takim posługiwał się św. Augustyn. Jeszcze później pastorały zaczęto wykonywać ze srebra i złota. Już w VI w. w testamencie św. Remigiusza, biskupa, znajdujemy wzmiankę o pastorałe srebrnym czzelowanym. W XI w. św. Piotr Damiani wymawia biskupom ich złote pastorały. W XII w. znano jeszcze pastorały drewniane¹¹⁰.

PRZEKAZANIE PASTORAŁU W ŚWIĘCENIACH BISKUPICH

Główny szafarz święceń wręcza wyświęconemu pastorał¹¹¹. Podczas tej czynności mówi: „Przyjmij pastorał, znak urzędu pasterskiego posługiwania, i czuwaj nad całą owczarnią, nad którą Duch Święty ustanowił cię biskupem, abyś kierował Kościołem Bożym”¹¹². Słowa wypowiedziane w tym momencie są zaczerpnięte z zachęty św. Pawła skierowanej do starszych Kościoła (Dz 20,28)¹¹³. Pastorał jest więc znakiem urzędu pasterskiego (*muneris signum*) i czuwania nad całą owczarnią, kierowania Kościołem Bożym¹¹⁴. Pastorał daje się biskupowi niby berło królewskie, jako symbol jego dostojności, powagi, troskliwości i władzy¹¹⁵.

Wręczenie pastorału jest znakiem przekazania władzy rządzenia powierzonym mu Kościołem¹¹⁶. *Baculus pastoralis* (pastorał) jest znakiem

¹¹⁰ A. Nowowiejski, dz. cyt., s. 416–417.

¹¹¹ *Ceremoniał Liturgicznej Posługi Biskupów. Odnowiony zgodnie z postanowieniem Świętego Soboru Watykańskiego II wydany z upoważnienia Papieża Jana Pawła II dostosowany do zwyczajów diecezji polskich*, Katowice 2013, nr 525.

¹¹² *Pontyfikał Rzymski odnowiony zgodnie z postanowieniem Świętego Soboru Powszechnego Watykańskiego II wydany z upoważnienia papieża Pawła VI poprawiony staraniem papieża Jana Pawła II. Obrzędy święceń biskupa, prezbiterów i diakonów, drugie wydanie wzorcowe*, Katowice 1999 (dalej: OŚBPD), nr 54.

¹¹³ S. Czerwik, *Sakrament święceń biskupa*, „Współczesna ambona” 4(1995), s. 140.

¹¹⁴ „Pastorał”, w: B. Nadolski, *Leksykon liturgii*, s. 1155 i 1156.

¹¹⁵ A. Nowowiejski, dz. cyt., s. 423.

¹¹⁶ OŚBPD, nr 26; B. Nadolski, *Sakramenty, sakramentalia, błogosławieństwa*, Poznań 1992, t. 3, s. 180.

władzy, pasterza trzody Pana¹¹⁷, symbolem pasterskiego posługiwania wiernym¹¹⁸. Kierowanie, rządzenie jest przede wszystkim funkcją pasterza¹¹⁹. Pasterz jest przewodnikiem, ale i towarzyszem zarazem¹²⁰. „Jak nieprzerwanie trwa funkcja (*munus*) powierzona przez Pana indywidualnie Piotrowi, pierwszemu spośród Apostołów, z zadaniem przekazywania jej jego następcom, tak nieprzerwanie trwa misja Apostołów pasterzowania Kościołowi, która ma być zawsze sprawowana przez uświęcony stan biskupi¹²¹. *Munus episcopale* polega zatem na kontynuowaniu *munus apostolicum* – funkcji „pasienia” Kościoła¹²². Właśnie dlatego biskupa nazywa się przede wszystkim pasterzem i przedstawia się go na wzór „Dobrego Pasterza, który nie przyszedł, aby Mu służono, lecz aby służyć”¹²³. Podobnie jak łaska pasterska w rękę Mojżesza zmieniła swe znaczenie (przewodził on w imieniu Jahwe wybranemu narodowi), a rysowana w niezliczonych starożytnych freskach w rękę Chrystusa nawiązywała do Jego słów: „Ja jestem dobrym pasterzem”, tak pastorał w rękę biskupa oznacza jego pasterską władzę w stosunku do powierzonego mu Kościoła i zadania opieki nad powierzonym mu ludem jak również obrony go przed wpływami zła¹²⁴. Biskupi objęli posługiwanie we wspólnocie, stając w zastępstwie Boga na czele trzody, której są pasterzami, jako posługujący przez kierowanie¹²⁵. Specyficzną właściwością biskupa jest bycie głową własnego Kościoła, którym kieruje jako zastępca i wysłannik Chrystusa i nad którym roztacza codzienną i zwyczajną troskę¹²⁶. Biskupi kierują powierzonymi sobie Kościołami „radami, zachętami i przykładem, ale także mocą swego autorytetu i świętej władzy, z której jednak korzystają dla budowania swojej trzody w prawdzie i świętości”¹²⁷. Władza, jaką

¹¹⁷ KKK 1574.

¹¹⁸ „Pastorał”, w: B. Nadolski, *Leksykon liturgii*, s. 1154.

¹¹⁹ P. Goyret, *Powołani, konsekrowani, posłani. Sakrament kapłaństwa*, Warszawa 2004, s. 134.

¹²⁰ C. Lesquiuvit, X. Leon-Dufour, *Pasterz i trzoda*, s. 651.

¹²¹ KK 20.

¹²² P. Goyret, dz. cyt., s. 133.

¹²³ KK 27.

¹²⁴ A.-J. Znak, dz. cyt., s. 215.

¹²⁵ KK 20.

¹²⁶ KK 27.

¹²⁷ KK 27.

sprawują, „jest własna, zwyczajna i bezpośrednia, choć jej wykonywanie jest kierowane w ostatecznej instancji przez najwyższą władzę Kościoła”¹²⁸. Wzięci pojedynczo, biskupi wykonują *munus regendi* każdy w swoim Kościele partykularnym; wzięci kolegialnie, razem z Biskupem Rzymskim, sprawują go nad całym Kościołem powszechnym¹²⁹.

POSŁUGIWANIE SIĘ PASTORAŁEM

Zgodnie ze średniowieczną tradycją biskupi mogą używać pastorału jedynie w granicach swojej diecezji¹³⁰, gdzie faktycznie wykonują urząd pasterski¹³¹, natomiast poza diecezją tylko za pozwoleniem ordynariusza diecezji¹³². W Rzymie kardynałowie mogą używać pastorału tylko w swoich kościołach tytularnych¹³³, a opaci jedynie w murach klasztornych¹³⁴. Pastorału mogą używać osoby, które nie mają święceń biskupich, ale obdarzone są jurysdykcją: legaci papiescy, administratorzy apostołscy ustanowieni na stałe, prałaci mający jurysdykcję na danym terytorium¹³⁵. W ciągu wieków udzielano przywileju posługiwania się pastorałem kanonikom i proboszczom¹³⁶. Paweł VI w Motu Proprio *Pontificalia insignia*¹³⁷ pozwalał im zachować ten przywilej, ale pismo Kongregacji Biskupów z 30.10.1970 roku zakazało im używania pastorału¹³⁸. Zgodnie z kościel-

¹²⁸ KK 27.

¹²⁹ P. Goyret, dz. cyt., s. 134–135.

¹³⁰ Święta Kongregacja Obrzędów, Instrukcja o uproszczeniu obrzędów i odznak pontyfikalnych *Pontifcales ritus*, 21 czerwca 1968, AAS 60(1968), nr. 19, s. 410; *Ceremoniał Liturgicznej Posługi Biskupów*, nr 59; „Pastorał”, w: *Encyklopedia katolicka*, t. XV, kol. 9; A. Nowowiejski, dz. cyt., s. 425; A.-J. Znak, dz. cyt., s. 215–216.

¹³¹ A.-J. Znak, dz. cyt., s. 215–216.

¹³² Święta Kongregacja Obrzędów, Instrukcja *Pontifcales ritus*, nr 19, s. 410; *Ceremoniał Liturgicznej Posługi Biskupów*, nr 59.

¹³³ Paweł VI, *Motu Proprio Pontificalia insignia*, AAS 60(1968), s. 374.

¹³⁴ „Pastorał”, w: *Encyklopedia katolicka*, t. XV, kol. 9; A. Nowowiejski, dz. cyt., s. 427.

¹³⁵ Paweł VI, *Motu Proprio Pontificalia insignia*, AAS 60(1968), s. 374.

¹³⁶ „Pastorał”, w: B. Nadolski, *Leksykon liturgii*, s. 1155.

¹³⁷ Paweł VI, *Motu Proprio Pontificalia insignia*, s. 374–377.

¹³⁸ „Pastorał”, w: B. Nadolski, *Leksykon liturgii*, s. 1155.

nymi zwyczajami kardynałowie i patriarchowie w czynnościach liturgicznych powinni używać złotych pastorałów, arcybiskupi i biskupi srebrnych, opaci – w kształcie zbliżonym do prostego kija pasterskiego (w niektórych zakonach używa się jedynie pastorałów drewnianych), gdyż jest on znakiem nie tylko jurysdykcji, ale również gotowości służenia. W dawnych wiekach do pastorału przywieszano małą, białą wstęgę (*ponnisellus*) lub chustę (*velum*), służące do ocierania rąk¹³⁹.

Ileokroć biskup przystępuje do ołtarza, nim wejdzie na stopień, oddaje pastorał, aby ukazać, iż władza jego ustępuje przed władzą Jezusa Chrystusa, którego ołtarz przedstawia¹⁴⁰. Biskup powinien trzymać pastorał podczas czynności liturgicznych i procesji w lewej ręce, aby móc prawą udzielać błogosławieństwa, a w czasie czytania Ewangelii oburącz¹⁴¹. Zakręt pastorału powinien być zwrócony do wiernych lub w tym samym kierunku, w którym zwrócony jest biskup, zgodnie z symboliką „przyciąga”¹⁴².

Pastorał wręczany jest wszystkim biskupom rezydencjalnym i tytularnym podczas obrzędu święceń biskupich¹⁴³. Pastorał jest także wręczany opatowi podczas *Ordo benedictionis Abbatis et Abbatissae*¹⁴⁴. Jeśli chodzi o pastorał papieski, to papież Innocenty III zauważył, że *Pontifex romanus* (papież) nie używa go zarówno z racji historycznych, jak i mistycznych. Rozumiano, że papież nie może otrzymać władzy od osób świeckich (król, książę). W rzeczywistości jednak papież używał pastorału aż do XII w.¹⁴⁵ Do XII stulecia pastorał papieski nie różnił się niczym od pastorału innych biskupów. Jednak rozwój teologii papieża, zwłaszcza w okresie interpretacji prymatu papieża, doprowadził do wycofania tradycyjnego pastorału, gdyż krzywaśń interpretowano jako znak ograniczenia tej władzy, gdy tymczasem władzę namiestnika Chrystusa postrzegano jako najwyższą na ziemi i niepodlegającą żadnym ograniczeniom, w konse-

¹³⁹ „Pastorał”, w: *Encyklopedia katolicka*, t. XV, kol. 10.

¹⁴⁰ A. Nowowiejski, dz. cyt., s. 426; *Pastorał*, w: *Encyklopedia katolicka*, t. XV, kol. 10.

¹⁴¹ Tamże, kol. 10.

¹⁴² A. Nowowiejski, dz. cyt., s. 426.

¹⁴³ „Pastorał”, w: B. Nadolski, *Leksykon liturgii*, Poznań 2006, s. 1155.

¹⁴⁴ *Pontificale Romanum ex decreto Sacrosancti Oecumenici Concilii Vaticani II instauratum Ordo benedictionis Abbatis et Abbatissae*, Vaticanis, 1978, nr 27.

¹⁴⁵ T. Sinka, *Zarys liturgiki*, s. 104.

kwencji zastąpiono go pastorałem w postaci krzyża¹⁴⁶. Potwierdzają to pieczęcie na bulli papieskiej Klemensa III (1187–1191), na której Chrystus w ręcu pastorał papieżowi, oraz inne dokumenty. Pastorał ten miał inne zakończenie, nie był zagięty jak pastorał biskupi, lecz zakończony w formie krzyża lub kuli – stąd nazwa *ferula*¹⁴⁷. Po raz pierwszy termin *ferula* pojawia się w X w. i używa go Papież Benedykt V (933). Lecz dopiero dwieście lat później Papież Innocenty III († 1216) zaczyna jej używać zamiast pastorału biskupiego¹⁴⁸. Papież od XII w. używa pastorału prostego, zakończonego krzyżem równoramiennym¹⁴⁹. Papież Paweł VI wprowadził do pastorału papieskiego wizerunek ukrzyżowanego Chrystusa, tradycję tę kontynuowali Jan Paweł I oraz Jan Paweł II, natomiast papież Benedykt XVI wrócił do jego wcześniejszej formy¹⁵⁰.

Zgłębiając symbolikę i znaczenie pastorału, odkrywamy na nowo *munus episcopale*. Pozwala nam to odkryć, kim jest biskup w swoim kościele. Poprzez znak dostrzegamy rzeczywistość, którą on oznacza.

Streszczenie. Niniejszy artykuł traktuje o historii pastorału jako insygnium biskupiego. Pastorał jako symbol władzy biskupiej potrzebuje szczególnego studium. Im lepiej rozumiemy znaki, tym głębiej wchodzimy w rzeczywistość, jaką oznaczają. Dlatego studium na temat pastorału jest kluczowe, aby jeszcze lepiej zrozumieć posługiwanie pasterskie biskupa w Kościele. Powyższy artykuł opisuje historię, pochodzenie, znaczenie i symbolikę pastorału.

Słowa kluczowe: pastorał; laska pasterska; ferula.

Summary. From pastoral sticks to bishop's crosier. This article deals with the history of the bishop's crosier as insignia. Crosier as a symbol of episcopal authority needs a specific study. The better one understands the characters, the deeper may enter into the reality of what they signify. Therefore, a study on the pastoral staff is the key for better understanding the pastoral ministry of bishop in the Church. This article describes the history, origins, meaning, and symbolism of the crosier.

Keywords: bishops crosier; pastoral stick; ferula.

¹⁴⁶ „Pastorał”, w: *Encyklopedia katolicka*, t. XV, kol. 10; A. Nowowiejski, dz. cyt., s. 427.

¹⁴⁷ „Pastorał”, w: B. Nadolski, *Leksykon liturgii*, s. 1156.

¹⁴⁸ M. Righetti, dz. cyt., s. 537.

¹⁴⁹ T. Sinka, *Symbolie liturgiczne*, s. 23; tenże, *Zarys liturgiki*, s. 104.

¹⁵⁰ „Pastorał”, w: *Encyklopedia katolicka*, t. XV, kol. 10.